

Оксана КУЗЬМЕНКО

«Я У ЛЬВОВІ РОДИЛАСЯ І У ЛЬВОВІ РОСЛА...». ПЕРШЕ МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МІСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Харчишин О. Український фольклор
в етнокультурі Львова: трансформаційні
процеси, міжкультурні пограниччя. —
Львів : Інститут народознавства
НАН України, 2011. — 367 с.

Аналізуючи процеси, які відбуваються сьогодні у теоретичній та прикладній фольклористиці, зазначимо, що українські та зарубіжні дослідники перебувають на дорозі до нового осмислення явищ, іменованих фольклором. Уснословесна творчість кожного етносу сприймається як соціально важливий елемент вже не тільки історії, але як діючий духовний простір сучасної людини. У комунікативному полі дослідників поступово відбувається своєрідне навернення до адекватного сприйняття фольклору в руслі його поліжанрової, поліфункціональної природи й трансформаційних змін, характерних для різних типів суспільства [2, с. 22]. Тому дуже відрадно, що українська фольклористика нарешті підійшла до конкретного вивчення змісту і характеру художнього мислення носіїв усної словесності зі сфери так званої «нової фольклорної традиції»¹, коріння яких сягають чи проросли в міському середовищі. Ще тридцять років тому відома українська учена-фольклорист Софія Грица вперше порушила питання про функціональний метод багаторівневого аналізу народної творчості [1, с. 45—53]. Вона виокремила міське середовище в окремий тип, що творить свої сучасні форми. Невдовзі згадану проблему на міжнародному рівні артикулював професор Роман Кирчів, йому ж належать головні методологічні орієнтири і шляхи розробки цієї теми на матеріалі українського фольклору [3, с. 95—106].

В останні роки фольклористи одностайні щодо глобалізаційних змін, які відобразилися на суспільстві і відповідно діткнулися його традиційної культури. Значна динаміка зростання міського населення в Україні вимагає відтворення об'єктивної картини прагматики українського фольклору на сучасному етапі, що неможливо без урахування урбаністичної культури як складової загальнонародної культури. Отож дослідження явища «*міський фольклор*» покликане з'ясувати проблему традиції і новаторства під іншим методологічним кутом зору, простеживши усі етапи його розвитку, становлення, інтеграції та функції.

У цьому контексті монографія наукового працівника Інституту народознавства НАН України, кандидата філологічних наук, досвідченого фольклориста-практика Ольги Харчишин, без сумніву, давно очікувана. Актуальність і значимість цієї праці

¹ Такий термін застосовує до фольклору урбанізованого середовища Сергій Неклюдов.

підкріплена потребою цілісного представлення українського міського фольклору в етнокультурній парадигмі початку ХХІ ст. Зауважимо, що завдяки понад десятирічній науковій розробці цієї непростой, новаторської теми та постійним суттєвим поповненням та розширенням джерельної бази, яка, зауважимо, ґрунтується головню на власних записях фольклору, зрозумілим і виправданим є визначений об'єкт дослідження, що обмежений пісенними жанрами.

Структура роботи струнка. Кожен підрозділ детально прописаний, у чому видно бажання авторки охопити увесь спектр проблематики теми, яка межує на пограниччі наукових дискурсів фольклористики, антропології, культурології та соціології. Глибина цієї теми анонсована вже у змісті, що докладно відображає композицію монографії, яку склали вступ, основна частина (із трьох розділів), висновки. Одразу відзначимо, що книга збагачена об'ємними додатками, які є важливою і необхідною складовою сучасного науково-інформаційного апарату поважного видання. У них подані не тільки традиційні частини, такі як «Список використаних джерел і літератури (364 позиції)», «Іменний покажчик», але також «Пісенний додаток» з понад 40 текстами, включаючи фольклоризовані варіанти, нотні розшифровки, докладні коментарі щодо виконавської традиції. Корисними є підрозділи «Покажчик виконавців» та «Словник», у якому відображено барвисту лексику львівської говірки, що є вдячним матеріалом для інформаційного наповнення кадастру словника говорів української мови. Упорядкований додаток свідчить також про те, що автор підготувала повноцінний збірник пісенного фольклору міста, який варто було б опублікувати окремою книгою, оскільки, як обумовила дослідниця, вона увела тільки «деякі найбільш характерні для львівського середовища зразки пісенної творчості» (с. 304), що коротко чи не були зовсім цитовані в монографії.

Розглянемо докладніше зміст роботи. У «Вступі» до своєї праці О. Харчишин здійснила ретельний відбір історичного матеріалу, на основі якого з'ясувала необхідні складові до обґрунтування теми, проаналізувала засадничі ідеї слов'янської фольклористики у ділянці вивчення урбаністичної культури, продемонструвавши фахову обізнаність з новітніми методиками досліджень міського фольклору. Авторка всесторонньо розглянула праці визначних

українських дослідників (М. Драгоманова, І. Франка, О. Маркевича, О. Дея), опрацювала малодоступну літературу польських львовознавців (Я. Гебела, З. Кужова, П. Ковальські та ін.), а також студії провідних російських учених-урбаністів (Т. Анциферова, Н. Синдаловського, С. Неклюдова, О. Каргіна, Т. Щепанської). Автор розкриває джерела, що живлять українськість міста та наголошує на проблемності головного питання — «специфіки фольклористичного вивчення українського міста» (с. 13). Слушним вважаємо її критичне, обґрунтоване подальшими науковими висновками ставлення до теорії «багатокультурності» українських міст, що інспіроване сучасними піартехнологіями (с. 18—20). У відповідь їхнім декларативним тезам дослідниця уважно і послідовно висвітлює причини і характер сильного українського струменя Львова, який вже на першу половину ХХ ст. мав сформовані народнопісенні традиції. Докладно зупиняється на шляхах творення міської ментальності, зокрема через входження селянства у міське середовище. Варто саме тут було б дати коротку статистичну довідку про склад і тип населення, яка посилює аргументацію тверджень необхідним кількісним фактажем. Загалом відзначимо, що у вступі авторці вдалося рельєфно змалювати узагальнений портрет та знакові риси культурного образу українського міста,

виділивши, серед іншого, мовну ідентифікацію, якою є львівська говірка.

В історіографічній частині вступу О. Харчишин у сконденсованій формі зробила критичний огляд численних народознавчих, історико-краєзнавчих праць (Д. Зубрицького, М. Голубця, В. Щурата, І. Брига, І. Крип'якевича, Я. Рудницького, В. Сімовича, О. Тарнавського, С. Шаха, О. Надраги, Є. Наконечного, Л. Крушельницької, І. Лемка та ін.), присвячених Львову. Не оминула увагою дослідниця і публікації мемуарних, художніх творів (І. Франка, І. Керницького, Ю. Винничука), нечисленних фольклористичних студій (М. Долгова, В. Сокола, Н. Пастух та ін.), які стосуються тематики.

О. Харчишин чітко визначила не тільки об'єкт, предмет, але й мету роботи — *«дослідити український пісенний фольклор Львова у ХХ ст. у системі наявних його складових традиційно-сільської та міської — з точки зору збереженості, змістово-художніх та функціональних особливостей»* (с. 41). У підсумку вступної частини О. Харчишин робить теоретичні настанови, що мають концептуальний характер щодо подальшої методики досліджень, зокрема пропонує розглядати народнопісенну культуру Львова крізь призму міжкультурного пограниччя (*етнічного, зокрема польсько-українського, соціального, мистецького*) та ментальних особливостей.

Важливим у структурі монографії є перший розділ *«Українське національно-культурне середовище Львова у ХХ столітті»* (с. 43—128), у якому О. Харчишин висвітлює чинники і прояви національної консолідації українців Львова у перші два десятиліття ХХ ст., які зумовили створення українського культурного середовища. Автор зосередила свою увагу передусім на процесі формування класу українського міщанства, дала оцінку його локальним міським осередкам, громадським організаціям, які, на її думку, *«...імпульсували в найширші народні маси ідеї українського просвітництва та державотворення, об'єднання всіх українських сил у громади, товариства, професійні спілки»* (с. 49). Вельми слушно авторка наголошує на провідній ролі у цьому поступі культурно-освітніх товариств (*«Просвіта», «Наукове товариство ім. Шевченка», «Руське товариство педагогічне»* та ін.), на позитивній діяльності українського духовенства,

серед яких імена священників-подвижників о. Харина на Знесінні, о. Яценка на Клепарові, о. Гірняка в м. Винники та ін., митрополита Андрея Шептицького (с. 51—52), а також на потужний вплив фінансово-кредитних товариств, кооперативного руху, Українського таємного університету.

У підрозділі 1.2. *«Традиційні народні святкування у Львові до 1939 року»* авторка розглядає календарні, родинні та суспільно-патріотичні обряди, притаманні місту. Вона фахово аналізує зимову звичаєвість з позиції складного поєднання старого і нового пісенного репертуару, давніх традицій і новаторства (пише про новітні церковні та інонаціональні впливи (с. 59)), міжнаціональні заповнення (наприклад, обряд задіяності живого коня у різдвяних обходах (с. 64—65)). Дослідниця доходить висновків про вироблення суто міських особливостей у звичаї колядування: наявність яскравих карнавальних елементів, перевага у репертуарі колядників церковних творів, адаптованих у народному середовищі.

Відзначимо, що О. Харчишин намагається збагнути явище етнокультурного симбіозу не голосливо, а опираючись на конкретний польовий матеріал, зокрема описи модерних святкових «імпрез» в читальні (с. 65), обряду «Маланки з катеньйонами» (с. 66), Йорданського Водосвяття (с. 67), водіння гаївок на Великдень. Щодо останніх цінним є те, що гаївки у ХІХ ст. *«мали певне соціальне окреслення»*, як забави *«наскрізь людові»*, а саме — українських «низів» (с. 70), тоді як вже на ХХ ст. гаївки увійшли до широких кіл української молоді з різних верств населення.

Фактологічно місткою є частина підрозділу, у якій описується весілля, яке, як стверджує авторка, у родинній обрядовості українців Львова займає центральне місце (с. 73). Вона докладно зупиняється на структурно-семантичному аналізі міського весілля. Виділивши типові обрядові елементи дійств (*«пошта», «одягання чіпця», «подушковий танець», «танець з віником»* та ін.) давнього весілля кінця ХІХ ст., і весіль з першої третини та другої половини ХХ ст., О. Харчишин вдалося відслідкувати та пояснити значимі трансформаційні зміни, що відобразилося на фольклорній свідомості носіїв, колишніх мешканців сіл, які інтегрувалися у культурну систему поліетнічного міста.

Чимало нового і справді оригінального львівського матеріалу розглядає дослідниця, аналізуючи пісенні жанри, що були включені у традицію дозвілля львів'ян-українців до 1939 р. у підрозділі 1.3 «Засоби утвердження української ідентичності в розважальних формах міської культури» (с. 78—94). Призбирані польові записи та їх аналіз переконують, що своєрідний львівський фольклор активно побутовував у середовищі творчої інтелігенції, студентства, медиків тощо. Авторка проникає у генезис цих явищ. Вона слушно відзначає, що нетрадиційні форми дозвілля (бали, кабаре, ревії, прогульки, фестивали), закорінені ще від часів Австро-Угорської імперії, засвідчили діючий процес розчинення окремих субкультурних елементів, львівської «вулиці» міжвоєнного часу (звичайно т. зв. «львівського батярства», богемного товариства) та вплив їх на українську традицію. Тому цілком вмотивованим вважаємо підрозділ про український компонент у субкультурах львівської вулиці до 1939 р. (1.4.).

Слушним вважаємо виділення підрозділу 1.5., в якому О. Харчишин аналізує привнесення і найбільші втрати, які зазнало етнокультурне життя українців-львів'ян після 1939 р. Дослідниця намагалася донести до читача думку про те, що зміни у культурному житті Львова в умовах радянського режиму були системними. Адже під впливом нової влади відбулася трансформація усєї культурної парадигми, яка існувала до цього. Зміна закріпилася у своєрідному свідомісному континуумі львів'ян як символічний поділ часу на «до» і «після». Автор дуже ретельно прослідкувала поетапні зміни, які відбувалися протягом десятирічних періодів. Так, вона зауважила, що «кінець 1940—1950-ті рр. львів'яни називають «страшним часом», «періодом тотального страху», коли застосовувалися штучні методи прищеплення народу т. зв. масових пролетарських пісень, які в усній словесності львів'ян не прижилися (с. 110). «Натомість, — як пише далі О. Харчишин — незгасної популярності набули нові авторські пісні, побудовані на національних традиціях фольклору та літературної класики: «Гуцулка Ксеня» (сл. і муз. Я. Барнича), «Два кольори» (сл. Д. Павличка, муз. О. Білаша), «Виростеш ти, сину» (сл. В. Симоненка, муз. А. Пашкевича, П. Майбороди)» (с. 110) та ін. Логічно вмотивованим є акцент цього підрозділу на явищі фольклоризму, що став підґрунтям самоді-

яльної творчості та естрадно-музичної культури міщан 1960—1970-х рр., енергетично насаженої творчості композитора-пісняря Володимира Івасюка. Структурно і змістово логічним є подальша частина, у якій аналіз стосується стану міської традиції, її трансформаційних виявів, яких вона зазнала внаслідок потужної хвилі національно-патріотичного відродження української державності в 1990-х рр. Авторка цілком слушно додає у змінах тяглість більш давніх форм народної творчості, що відтворювалися та приживлювалися у новій суспільно-політичній формації. Зокрема авторка дає позитивну оцінку діяльності джаз-капели «Не журись», музичного гурту «Львівське ретро» чи новоствореним студентським осередкам, як, скажімо, «Товариство Лева».

Підсумовуючи розділ, автор чітко виділяє важливі етнооб'єднуючі чинники українського етнокультурного середовища того періоду: постійний контакт міщан із сільським оточенням, спадкоємна провідна роль духовної та світської інтелігенції (митців, ентузіастів-аматорів), студентства.

У другому розділі монографії О. Харчишин здійснила критично-вивірений, ґрунтовний текстологічний аналіз традиційних пісень: обрядових і необрядових (с. 129—192). Вона атрибутувала жанри, виділила головні тематичні групи, пісенні мотиви. У цьому розділі авторка зупиняється на особливостях поезики та мелодики сільських пісень, які у ХХ ст. увійшли в репертуар міських людей, а під впливом урбаністичних чинників зазнали новочасних фольклоротворчих змін. Тут у полі зору О. Харчишин стали характерні риси жартівливих та пародійних колядок, а також колядок із суспільно-політичним змістом (с. 139), вертепна драма, гаївки (с. 141), весільнообрядові пісні (с. 143—144), похоронні, родинно-побутові, соціально-побутові, жартівливо-пародійні, стрілецькі ліричні пісні. Останні з переліку, як справедливо помітила авторка, переважають серед інших груп пісенності національно-визвольної тематики. Повстанські та тюремні пісні увійшли у репертуар Львова вже у повоєнний період, бо у час німецької окупації, за оцінкою автора, були поширені здебільшого антиокупаційні пісні сатиричного змісту «із доволі завуальованою національною прив'язкою, конформістським підтекстом, часто жартівливо-іронічною формою», в яких виразно проявилися польські впливи (с. 165). Автор залишаєть-

ся такою ж критично-об'єктивною в оцінках і коли пише про ліричні повстанські пісні. Скажімо, про одну з найбільш популярних пісень «Там під Львівським замком», у якій є топонімічна прив'язка до міста та його історії, О. Харчишин пише: «Особливого значення для львів'ян за радянської влади та в час виборювання і здобуття Української незалежності мала пісня «Там під Львівським замком». Вона стала символом солідарності львів'ян з національно-визвольною боротьбою УПА, відобразила органічну потребу духовної присутності героя-партизана в самому серці Львова — на його Високому замку» (с. 166). Загалом вважаємо, що сильною стороною цієї частини монографії є достатньо вдалий підхід до проблеми шляхів і способів вияву типів фольклоризму. На конкретних прикладах розмаїтих текстів вона дає самостійну оцінку того, що у фольклористиці трактується як інновації та репродукування традиційного в іншому соціокультурному контексті.

Змістом третього розділу «Міські пісні: інші якісні виміри у фольклорі» (с. 195—270) є наукова спроба О. Харчишин продовжити розгляд поставленої теоретичної проблеми, але вже під кутом зору з'ясування особливостей взаємозв'язку таких ключових категорій як «фольклорність» та «фольклоризація». Тут дослідниця найбільше місця відводить аналізу пісенних форм та жанрів, що є характерні саме для львівського репертуару. Вона обумовлює, що українські міські пісні, до яких, як справедливо зазначає, «досі в науці не подолано скепсис щодо художніх та інших вартостей» (с. 195), є незаперечною даністю модерної традиції. Їх творення відображає активне творче життя української громади Львова.

У першому підрозділі, в якому йдеться про пісні львівських салонів, танцювальних і сценічних майданчиків першої половини ХХ ст., О. Харчишин глибоко проникає у генезис багатьох явищ самодіяльної, авторської культури, які зазнали фольклоризації. Дослідниця визначає передумови виникнення, шляхи поширення та особливості поетики пісень т. зв. «легкого жанру». До них вона зараховує львівський україномовний романс і шлягер (с. 199—201). У комплексі жартівливих шлягерів авторка виділяє також і рекламні ревії (с. 214—215), які, на нашу думку, мають виразні ознаки міжжанрового

перетікання малих традиційних форм: від прози (прислів'я), до пісні (коломийка).

Заслужують уваги оцінки О. Харчишин щодо умов функціонування пісенних творів, які побутують у місті. Маємо на увазі короткі, але влучні коментарі авторки до пісень із репертуару одного з головних її інформаторів — столітнього львів'янина Теодора Фурти. У цієї творчої особистості О. Харчишин упродовж десяти років (у кілька етапів і сеансів запису) відібрала цінний матеріал, який ліг в основу спеціального наукового збірника («Пісні з голосу столітнього львів'янина Теодора Фурти» (Львів, 2010)). Маючи можливість спостерігати виконання того чи іншого твору кілька разів безпосередньо у різних комунікативних ситуаціях, фольклористка домагається максимуму в декодуванні поетики текстів та їх прагматики.

У такому ж методологічному ключі зроблено аналіз українських пісень студентсько-школярського середовища, про які йдеться у третьому розділі. Оскільки О. Харчишин і раніше спеціально займалася вивченням природи студентського фольклору, у даній монографії вона намагається віднайти його львівську специфіку. Її вона бачить у синтезі пісенних традицій салонів та вулиці, основою яких була сміхова культура. Авторка доходить цікавого висновку, що студентсько-школярські пісні відзначаються розмаїттям форм художнього зображення, у яких експеримент, модерні пошуки піснярів-професіоналів переплелися з давніми фольклорними зразками. Пісні студентсько-школярського, батярсько-вуличного середовища, вважає О. Харчишин, «*невід'ємним компонентом культурного імперативу Львова, результатом продовження давніх демократичних традицій львівської вулиці з її мовним та соціальним плюралізмом*» (с. 251). У цьому твердженні пульсує думка про проблемність сучасних наукових класифікацій у фольклорі, що неминуче стикаються не тільки із поняттями «фольклор» і «постфольклор», «фольклор середовища», але з полісемією поняття «субкультура». Тому, очевидно, автор наважилася написати і включити підрозділ 3.4, який стосується співаної національно-патріотичної поезії кінця 1980—1990-х років. Потрібність його, без сумніву, продиктована потребою осмислити факт утвердження в традиції сучасної міської культури української домінанти, додамо, що не тільки Льво-

ва, але й інших міст Західної України. Цю думку автор розгорнула ще у підрозділі 2.2.3, де текстологічний аналіз показав, що концепт «Україна» є одним з головних у системі символічних образів урбаністичної творчості львів'ян.

У висновках до монографії О. Харчишин продемонструвала уміння бути лаконічно інформативною, чіткою і послідовною у викладенні генеральної лінії об'єктивного бачення місця і ролі українського фольклору. Це все свідчить про цілковите заглиблення авторки у проблематику фольклору міста і розуміння специфіки об'єкту дослідження. Вона робить узагальнення, які з'ясовують суть естетики новочасного українського пісенного фольклору Львова, його рис і перспектив, зокрема пише, що він «має по своєму збалансовану природу традиційних та модерних якостей, які проявляються заразом у національній основі, європейському контексті та локальній неповторності» (с. 275).

Хочемо наприкінці відзначити, що робота достатньо зріла, вона відображає високий науковий рівень її автора, написана з любов'ю та проникливістю. Таке враження посилюється художнім оформленням книги. У ній використано багато ілюстрацій, які доповнюють зміст тексту відповідним відеорядом (майже посторінковим). Серед них бачимо і фотографії від самої авторки, і низку рідкісних світлин з архівних та приватних збірок львів'ян, і репродукції кар-

тин, шаржів, карикатур відомих художників М. Бутовича, М. Яціва, Е. Козака, О. Дуфанця, П. Холодного, Б. Сороки та ін.

Безумовно, цінність праці не тільки у багатій інформативності, у пізнавальності апробованого нового матеріалу, але і в її дискусивності. Помітно одразу, що монографія Ольги Харчишин ґрунтується на самостійній пошуковій роботі та різносторонніх польових записках авторки, яка є, по суті, першопрохідцем у складній темі дослідження українського міського фольклору. Віримо, що представлена монографія спонукатиме інших дослідників у різних регіонах України, зокрема великих міст, до нових урбаністично-фольклористичних студій.

1. Грица С. Функциональный многоуровневый анализ народного творчества / С. Грица // Методы изучения фольклора : сб. науч. трудов. — Л., 1983. — С. 45—53.
2. Каргин А.С. Фольклор в современном культурном пространстве / А.С. Каргин // От конгресса к конгрессу. Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов : сб. материалов. — М. : Гос. республ. центр русского фольклора, 2010. — С. 22.
3. Кирчів Р. Український фольклор Львова / Р. Кирчів // Przed 100 laty i dzisiaj. Ludoznawstwo i etnografia między Wiedniem, Lwowem, Krakowem a Pragą: (LXXIV Walne Zgromadzenie Delegatów RTL, Kraków, wrzes. 1998 r.) : materiały z sesji naukowej. — Kraków, 1999. — S. 95—106.